

URBANIZÁLÁS ÉS MEZŐGAZDASÁG

A városiasodás századunk jellemző vonása. Ma már a világ három és fél milliárd lakójából több mint egymilliárd városban él. A gazdaságilag fejlett országokban ez a folyamat a leggyorsabb; itt a városi lakosság az összlakosságnak 70—80 százaléka. Az emberiség hovatovább egyre gyorsuló ütemben alakul át homo ruralisból homo urbanusszá.

A városiasodás oka elsősorban az iparosítás. A kézműipar átalakul gyárszerű, nagyüzemi termeléssé. Ennek terjeszkedése miatt az összes termelési ágak fokozatosan iparosodnak; iparosodik az építkezés, a szállítás, a távközlés, az erdőkitermelés, sőt újabban a tudomány és a mezőgazdaság is.

Az iparosítás térhódításával rendkívül megnő a lakosság mobilitása, gyors átrétegződési folyamat indul meg. A mezőgazdaságból, illetve a faluból az iparba, a városba áramlik a lakosság. Az áramlás arányai és intenzitása országonként igen eltérő.

Az iparosítás és az urbanizáció nem véletlen, hanem objektív gazdasági és társadalmi szükséglet megnyilvánulása, az anyagi javak termelésének fejlődésével együtt járó folyamat. Ma már elismert tény, hogy a városiasodás a fejlődés, a haladás, a civilizáció kulcsa, ugyanis:

- minél fejlettebb egy ország ipara, annál fejlettebb a mezőgazdasága is;
 - minél fejlettebb egy ország mezőgazdasága, annál nagyobb a mezőgazdasági munka termelékenysége;
 - minél nagyobb a mezőgazdasági munka termelékenysége, annál nagyobb az eltartó képessége, vagyis egyetlen mezőgazdasági dolgozó mind több személy számára képes terményeket termelni;
 - minél nagyobb a munka eltartó képessége, annál kisebb az aktív lakosságból a mezőgazdaságban dolgozók részaránya;
 - minél kisebb a mezőgazdaságban dolgozók részaránya, annál nagyobb az iparban és a szolgáltatási ágakban dolgozók részaránya;
 - minél kisebb a mezőgazdaságban dolgozók részaránya az aktív lakosságon belül, annál nagyobb az össztársadalmi munka termelékenysége, hatásfoka;
 - minél nagyobb a társadalmi munka termelékenysége, annál nagyobb az egy főre jutó társadalmi össztermék és nemzeti jövedelem;
 - minél nagyobb a nemzeti jövedelem, annál nagyobbak a felhalmozási lehetőségek, annál gyorsabb és biztosabb alapokon áll a termelés és fogyasztás növelése.
- Az iparosítás, az urbanizáció végső soron nem más, mint a társadalmi munkamegosztás fokozatos megváltozásának az eredménye, a társadalmi munkamegosztás elmélyülésének, a termelőerők fejlődésének folyamata.

Az iparosítás és az ezt követő városiasodás haladó történelmi tendencia. Ennek elismerése azonban távolról sem jelenti, hogy ez az átrétegződés, ez a modern népvándorlás problémamentesen megy végbe és önmagától meg is oldódik.

A magántulajdonon alapuló társadalmakban ez a folyamat bizonyos fokig spontán, anarchikus. A szocialista társadalom feladata, hogy a lehetőségekhez mérten ebből a folyamatból kiküszöbölje a spontán jelleget és ellentmondásokat, s

irányított, ellenőrzött, tudatos folyamattá alakítsa át, mint felismert szükségességet kezelje.

A gazdasági és társadalmi folyamatok irányításában jelentős előrehaladás történt hazánkban. E nagy társadalmi átrétegződés számos elemét, összetevőjét tudatosan és tervszerűen határozzák meg. Például az állami szervek szabják meg az ipar fejlődési ütemét, technikai felszereltségének színvonalát, tehát munkaerő-szükségletét is. Nemzetgazdasági szinten elkészítik az ország munkaerő-mérlegét, ennek alapján pedig a beiskolázási mutatószámokat. Az iparfejlesztéssel párhuzamosan a nemzetgazdasági terv előirányozza a „harmadik” szektor (szolgáltatások, egészségügy, tudomány, kultúra) fejlesztését; ezek ismeretében tervszerűen történik a városfejlesztés is (közművesítési munkák, lakásépítkezés).

Annak ellenére, hogy e folyamat főbb ismérveit, keretét tudatosan határozzák meg, a folyamaton belül — véleményünk szerint — elég sok a spontán, a nem ellenőrzött és irányított elem is.

Az átrétegződés optimális üteme

Annak felismerése és elismerése, hogy a városiasodás objektíve haladó tendencia, fontos, de nem elegendő, ugyanis elemezni kell az elvándorlás, az urbanizálódás ütemét is. A városiasodás üteme akkor mondható optimálisnak, ha nem vált ki feszültséget, ha a lehető legkisebb költséggel a legzökkenőmentesebben hajtható végre. A nehézségek elkerülése végett szinkronizálni kell ezt a folyamatot mind az ipar, mind a mezőgazdaság szempontjából.

A mezőgazdaság szempontjából optimális ütemről akkor beszélhetünk, ha a munkaerő kiválása a mezőgazdaságból nem vet fel gazdasági-termelési problémákat. A mezőgazdasági termelésből — a legjobbak esetében — csak akkor válhat ki valaki, csak akkor változtathatja meg a társadalmi termelésben elfoglalt helyét és szerepét, ha az ott maradó munkatermelékenysége olyan színvonalra emelkedik, hogy eltávozott társuk helyett is tudnak termelni. A mezőgazdasági munka termelékenységének színvonala — ha a természeti tényezőktől elvonatkoztatunk — a felhasznált termelőeszközök mennyiségétől és hatásfokától függ, valamint attól, hogy milyen mértékben hatolt be a tudomány a mezőgazdasági termelésbe, mennyire hatékony; továbbá függ a mezőgazdasági dolgozók szakmai színvonalától. Ha a mezőgazdasági munkakörnek más munkakörrel való felcserélése gyorsabb ütemű, mint a mezőgazdasági termelés korszerűsítésének és — ennek megfelelően — a mezőgazdasági termelés növekedésének üteme, akkor feszültség mutatkozik (munkaerőhiány a mezőgazdaságban s emiatt élelmezési nehézségek a városokban).

Ha az eleven munkának a mezőgazdaságból az iparba való átáramlása kerül napirendre, egyesek a folyamatot leszűkítve, egysíkúan szemlélik, valahogy így: a mezőgazdaságból eltávozó eleven munkát gépmunkával (tárgyasult vagy holtmunkával) kell pótolni, és akkor minden rendbe jön. Valójában sokkal bonyolultabb a kérdés.

A mezőgazdasági termékek iránti keresletet csak akkor lehet fedezni, ha a termelés korszerűsödik. Ennek feltétele, hogy nő területegységenként a társadalmi munkaráfordítás koncentrációja. A növekvő társadalmi munkamennyiségen belül egyre nagyobb a tárgyasult munka részaránya, s ennek megfelelően egyre kisebb az eleven munkáé. De mivel a területegységre eső társadalmi munkaráfordítás koncentrációja nem öncél, hanem csupán eszköz a mezőgazdasági termelés növelésére, a területegységre jutó termelésnek gyorsabb ütemben kell növekednie,

mint a társadalmi munkaráfördítésnek. Ily módon az a helyes, ha területegységenként a társadalmi munka mennyisége nő ugyan, de a termékegységre (kiló, liter) eső társadalmi munkaráfördítés csökken. Más szóval többet termelünk, de egyben olcsóbban is. Ennek előfeltétele viszont az, hogy a területegységre jutó társadalmi munka termelékenysége gyorsabban növekedjék, mint mennyisége. Ellenkező esetben többet termelünk ugyan, de drágábban, és az eltávozó eleven munkát éppen csak pótolni tudjuk, vagy még ez sem sikerül.

A területegységre jutó társadalmi munka hatékonyságának növekedése mindenekelőtt függ az ipari eredetű termelőeszközök volumenétől, összetételétől, minőségétől és árától, továbbá az eleven munka mennyiségétől és milyenségétől, e lettő kihasználási fokától. Ez utóbbi viszont az irányítás, vezetés, szervezés függvénye.

A mezőgazdasági termelés homogén voltából következik, hogy az eleven munkának holt munkával való helyettesítése a termelés minden láncszemében végbe kell hogy menjen, a területegységre koncentráldott társadalmi munkamennyiség hatásfokát minden láncszem esetében biztosítani kell. Különben az egyik láncszemben elért hatásfokot lerontja vagy éppenséggel hatálytalanítja egy elhanyagolt láncszem alacsony hatásfoka. Ezért például az eleven munka pótlását nem lehet csupán a szántásra, vetésre korlátozni, mert ha a betakarításkor ezt nem biztosítjuk — az elégtelen gépválaszték miatt ez különösen a dombvidéken érezhető —, nemcsak az egyes gazdaságok vezetőségének okoznak fejtörést, hanem a nemzetgazdaságnak is tekintélyes károkat.

A korszerűsödő mezőgazdasági termelésben nem lehet csupán a földnek mint a legfőbb termelőeszköznek a kihasználását előtérbe tolni — mint ahogy ez még ma is nemegyszer megtörténik a hazai szakirodalomban. A fő hangsúly egyre inkább a földterületre koncentráldó ipari eredetű termelőeszközök hatékonyságára kell hogy essék. Úgy gondoljuk, ennek logikusan kell következnie a földterületre jutó termelőeszközök koncentrációjából.

Az elvárosiasodásnak, a mezőgazdaságból az eleven munka eltávozásának problémája nem csupán mennyiségi vonatkozású (X mennyiségű eleven munkának X mennyiségű tárgyasult munkával való pótlása), hanem minőségi is, azaz nemcsak egyszerűen pótolni kell, hanem hatékonyabb munkával kell pótolni.

A mezőgazdaságból való elvándorlás folyamata nem mehet végbe egyik napról a másikra. A mezőgazdasági és ipari munka szétválása nem egyszerű. A szétválás folyamatában a mezőgazdasági dolgozó eleinte az iparban is dolgozik, de mezőgazdasági tevékenységével még nem hagy fel egészen. Fokozatosan, egyre inkább az iparban dolgozik, majd felhagy a mezőgazdasági munkával. Másrészt a családokon belül egyesek többé-kevésbé kiválnak a mezőgazdaságból, mások nem. Néha felemás helyzetek alakulnak ki. A családfő (férfi) már a városban dolgozik, jövedelme nem a mezőgazdaságból származik. Munkahelye szerint ipari dolgozó, lakása szerint azonban falusi. Élelmiszerét nem vásárolja meg, mint az ipari munkás, hanem egyrészt maga vagy a család tagjai termelik. Ezért aztán érdekes „családi” munkamegosztás jön létre a társadalmi munkamegosztás árnyékában: a család egyes tagjai a közös gazdaságban végzett munkájukkal, illetve a háztáji gazdaságból előteremtik a létfenntartáshoz szükséges élelmiszerek nagy részét (természetes formában, tehát nem mint árut vásárolják), a családfő vagy más családtagok pedig a nem mezőgazdasági munkákból származó jövedelemből fedezik a házépítést, illetve a korszerű ipari eredetű termékek vásárlási költségeit.

Az elvándorlás üteme nemcsak attól függ, milyen mértékben tud megválni a mezőgazdaság az eleven munka egy részétől, hanem attól is, milyen mértékben

van felkészülve befogadására a város, az ipar. Szándékosan teszünk különbséget ipar és város között. Az ipar befogadóképességét az újonnan létrehozott munkahelyekkel biztosítják (új gyárak, intézmények), ez viszont csupán iparfejlesztés, beruházás kérdése. De a város befogadóképességét a lakásépítés, a közlekedési hálózat, egészségügyi ellátás, iskolahálózat kiépítésének üteme határozza meg. Sok helyen az iparosítás üteme és munkaerő-igénye meghaladja a városok befogadóképességének növekedését. Az ipari központokban egyelőre csak munkát adnak, lakhelyet azonban még nem tudnak minden, az iparba újonnan bevont munkaerőnek biztosítani. Ezért az ipari és mezőgazdasági munka fokozatos elválása, valamint a városok befogadóképességének elégtelen növekedése miatt jelenik meg az ingázás, a kétlakiság.

Az elvándorlás optimális területi megoszlása

Az elvándorlás optimális ütemének biztosítása e bonyolult folyamatnak csak egyik vetületét öleli fel, főleg mennyiségi vonatkozását. Konkrétan: egy adott időszakban mennyi eleven munka, hány ember hagyja el a mezőgazdaságot. De arra már nem ad feleletet, hogy az agrár munkaerő milyen területről távozzék el. Ezért az elvándorlás optimális ütemének megállapításával párhuzamosan meg kell határozni az elvándorlás optimális területi megoszlását is. Ez igen bonyolult és kényes kérdés.

Elvileg azokról a vidékekről, fálvakkból, gazdaságokból kellene elsősorban az eleven munkát átirányítani az iparba, illetve városi munkakörbe, ahol a területegységre eső eleven munka mennyisége meghaladja a mezőgazdasági termelés valós szükségleteit, magas a népsűrűség és a területegységre jutó munkaerő száma viszonylag nagy. Mint ismeretes, a területegységre jutó munkaerő tekintetében jelentős eltérések mutatkoznak a különböző vidékek, sőt egyes vidékeken belül a különböző gazdaságok között is. Ezen túlmenően, a mezőgazdaságban foglalkoztatott eleven munkát főleg azokról a vidékekről kell elterelni, ahol az eleven munkának gépi munkával való helyettesítése a gépesítés adott szintjén megoldható. Vagyis elvben főleg azokról a területekről kellene átirányítani az eleven munkát, ahol viszonylag kevésbé munkaigényes termékek alkotják a termelés legnagyobb részét, illetve ahol a termelési szerkezet miatt a viszonylag kevés eleven munkát gépi munkával lehet pótolni.

Elvben ez a helyzet; a gyakorlatban azonban a kérdés sokkal bonyolultabb, tudniillik az ipar, illetve a város vonzó hatása a városok környékén a legerősebb, az ipari központtól távolodva általában csökken. Ezért gyakran a falusi lakosság csökkenése éppen a város környékén a legerősebb, holott éppen itt volna szükség — legalábbis a mezőgazdasági termelés jelenlegi gépesítési színvonalán — a legtöbb munkaerőre. A városkörnyéki gazdaságoknak kell ellátniuk a várost zöldséggel, gyümölcssel, hússal. Mivel azonban a zöldség- és gyümölcsstermesztés gépesítésének még csak az elején tartunk, sok városkörnyéki gazdaságban — épp a nagy munkaigényes kultúrák aránya miatt — krónikus munkaerőhiány alakul ki. A távolabb eső vidékeken viszont gondot okoz a munkaerő teljes foglalkoztatása. Az ingázás, a kétlakiság a legjobb esetben is csak enyhíti, de nem oldja meg a problémákat. Az elégtelen felhozatal miatt a városok ellátását távoli vidékekről való költséges szállítással próbálják megoldani.

A kérdés azonban nemcsak gazdasági természetű. Hazánkban mindenkinek alkotmányos joga, hogy felkészültségének, képességének megfelelő munkakört válasz-

szon és töltsön be. Ezért nem lehet adminisztratív eszközökkel meghatározni, hogy honnan mennyi mezőgazdasági dolgozó menjen át az iparba. Az iskolahálózat tervszerű fejlesztésével a fiatal nemzedékek munkavállalását befolyásolni lehet, de az aktív munkaerőt már nehezebben.

Az elvándorlás optimális összetétele

A kérdés tovább bonyolódik: nemcsak az a lényeges, hogy hányan és hogyan, hanem az is, hogy kik válnak ki a mezőgazdasági termelésből. Sem az iparnak, sem a mezőgazdaságnak nem lehet közömbös, milyen az eltávozók kora, neme és — ahol felmerül — nemzetiségi összetétele.

Az eddigi — egyébként világméretű — tendencia az, hogy mivel főleg a férfi munkaerő vált ki a mezőgazdaságból, a mezőgazdasági munka feminizálódik; mivel elsősorban a fiatalok válnak ki a mezőgazdasági munka előregedik; mivel mindenekelőtt a rátermettebbek, ügyesebbek távoznak a mezőgazdaságból, a falun maradt munkaerő minősége változik.

Ezeket a jelenségeket nem szubjektív okok határozzák meg, hanem a termelőerők, a társadalmi munkamegosztás objektív fejlődése. A korszerű iparnak ugyan nemcsak férfi munkaerőre, de főleg arra van szüksége. A fokozódó női munkaerőkeresletet nem a mezőgazdaságból eltávozó női munkaerőből fedezik, hanem rendszerint a városra beköltöző férfi munkaerővel városra kerülő családok nőtagjaiból. A korszerű mezőgazdasági gépek, a villamosítás, kemizálás ellenére a mezőgazdaságnak szintén főleg férfi munkaerőre van szüksége. Ha e két ellentétes igényt nem sikerül összhangba hozni, a következmény az lesz, hogy a mezőgazdasági munkaerő gyors ütemű felszívódása miatt (főleg a szövetkezeti ágazatban) munkaerőproblémák adódnak, s nemcsak mennyiségi, hanem minőségi hiány is mutatkozik.

A korszerű ipar egyre nagyobb számban igényli a fiatal munkaerőt. A gyorsan bővülő iskolahálózat révén egyre több fiatalt „szippant“ fel a város, falvaink munkaerőállománya előregedik, és ha ma még nem is, de távlati szempontból ez számottevő problémákat vet fel. Mind több a 60 év felé közeledő, illetve a nyugdíjba vonuló földműves, az utánpótlás nem tart lépést a kiöregedőkkel. Az így keletkező űrt a gépesítés és egyéb korszerű eljárások a legjobb esetben csak enyhíteni tudják, de megszüntetni nem.

Az ipar és város egyre több közép- és magasfokú képzettségű szakembert igényel. A mezőgazdaságnak ugyan mind kevesebb, de szintén egyre magasabb szakképesítésű munkásra van szüksége. Ezért a korszerű iskolahálózat segítségével el kell érni, hogy a falusi fiatal mezőgazdasági szakmát tanuljon, és a korszerű mezőgazdaság igényeinek megfelelő számban menjen vissza a falura. Hiszen a korszerű mezőgazdaság sem nélkülözheti az ügyes, hozzáértő szakembert.

Az elvándorlást szabályozó gazdasági mechanizmus

Az iparosodás, a városiasodás, a mezőgazdaságban dolgozók részarányának csökkenése — mint láttuk — haladó, társadalmi-gazdasági szükségszerűség, s e tendencia a dolgozók számára is haladást kell hogy jelentsen, mindenekelőtt élet- és munkakörülményeik javulásában. Az emberek tudatában ez többek között mint anyagi érdekelttség, mint anyagi előny jelenik meg. Aki kiválik a mezőgazdasági

termelésből, és nem mezőgazdasági munkakörben helyezkedik el, annak javul a keresete, mennyiségileg nő a fogyasztása, emelkedik munkájának termelékenysége, s civilizáltabb munka- és életkörülmények közé kerül. Az ipar szívóhatása tehát elsősorban nagyobb kereseti lehetőség formájában jelentkezik, „érdemes“ elmenni a mezőgazdaságból.

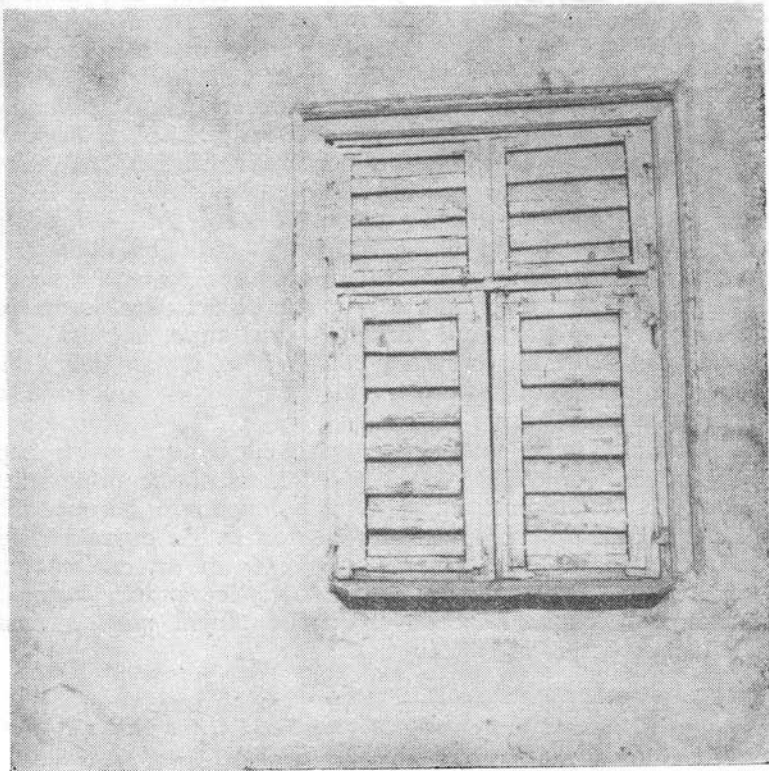
Pedig: az ipari munka termelékenységének növekedésével — ami az ipar fejlődésének szükségszerű velejárója — nő az ipari munka eltartó képessége is (az iparban dolgozó egyre több nem iparban dolgozó számára tud ipari eredetű cikket gyártani). Ezért a mezőgazdaságban maradók emelkedő jövedelmi szintje és a bővülő iparcikk-kínálat lehetővé teszi a megnövekedett igények kielégítését, a város és falu közötti lényeges különbségek csökkentését.

A mezőgazdasági munka termelékenységének növekedésével — ami a mezőgazdaság korszerűsödésének szükségszerű velejárója — nő a mezőgazdasági munka eltartó képessége is (a mezőgazdaságban dolgozó egyre több nem mezőgazdasági dolgozó számára tud mezőgazdasági terméket termelni), vagyis a nem mezőgazdasági jövedelmek gyarapodásával párhuzamosan nő a kínálat a piacon, s lehetővé válik ugyanakkor a városi lakosság megnövekedett igényeinek magasabb fokú kielégítése. Ha mindez így történik, a társadalmi munkamegosztás elmélyülése, az átrétegződés nem borítja fel a gazdasági egyensúlyt, nem jelentkeznek különösebb problémák.

Az átrétegződés motivációja köztudomás szerint a városi munkakör nagyobb kereseti lehetősége, a városi élet előnyei. E célból a nem mezőgazdasági munkakörökben a kereseti viszonyok jobbak kell hogy legyenek, mint a mezőgazdaságban. A kereseti viszonyoknak viszont szintén van egy optimális arányuk. Ha ugyanis a nem mezőgazdasági keresetek a kívántnál nagyobb arányban haladják meg a mezőgazdasági munkából származó kereseti színvonalat, az átrétegződés, az elvárosiasodás folyamata felgyorsul, túllépi az optimális ütemet, munkaerőhiányt idéz elő a mezőgazdaságban, mivel az eltávozás üteme gyorsabb, mint az eleven munkának a nemzetgazdasági tervben előirányzott helyettesítése; a munkaerőhiány miatt tehát a mezőgazdasági termelés nem nő kellőképpen, a városi piacon a kereslet túllépi a felhozatalt, áremelkedési tendencia indul meg a szabad piacon, vagy élelmezési nehézségek lépnek fel. Mivel a gépi munka nem fedezi az eltávozó eleven munkát, sem a mezőgazdasági munka termelékenysége, sem a mezőgazdaságból származó jövedelem szintje nem nő kellő mértékben, a nem mezőgazdasági és mezőgazdasági jövedelmek különbsége tovább fokozódik, ami a mezőgazdaságból való fokozottabb kiválás további indítéka lesz. Ha viszont a nem mezőgazdasági és mezőgazdasági munkából származó jövedelmek különbsége nem elegendő, akkor az agrármunkából történő kiválás nem éri el az optimális ütemnek megfelelő szintet, a lendületesen fejlődő ipar munkaerőellátását nem lehet biztosítani. Sőt, ha a mezőgazdaságból származó jövedelmek meghaladják a nem mezőgazdaságból származó jövedelmek színvonalát, az eddigiekben ismertetett elvándorlás iránya megfordul, a városból kezd visszatérni a még alig „lehorgonyzott“ munkaerő, s ez ugyancsak fokozza az ipar munkaerőhiányát.

A kiegyensúlyozott gazdasági fejlődés feltétele tehát az, hogy az ipar és mezőgazdaság közötti arányról beszélve, ne szűkítsük le a problémát az iparban és mezőgazdaságban dolgozók számának arányára, az ipar és mezőgazdaság hozzájárulására a társadalmi össztermék és a nemzeti jövedelem létrehozásához. Az ipar és mezőgazdaság aránya helyesen a mezőgazdaságból való kiválás optimális ütemét, az optimális ütemet meghatározó kedvező kereseti arányokat, valamint az átkerülő és az ott maradó munkaerő összetételét is magában foglalja.

Az iparosodás és városiasodás szükséges és egyben haladó tendencia, de irányítani, befolyásolni kell, nem maradhat spontán folyamat. Az irányítás viszont szükségessé teszi, hogy tudományos módszerekkel minél pontosabban tárjuk fel a városiasodás optimális ütemét, területi megoszlását, összetételét, a városiasodást meghatározó és befolyásoló gazdasági mechanizmust. Ehhez mélyreható szociológiai felmérésekre, elemző munkára, a különböző szakemberek gyümölcsöző együttműködésére van szükség.

Bartha Árpád „Falun” című sorozatából